

ΤΟ ΒΗΜΑ

Η «μαύρη» Αμερική και η γυναικεία ταυτότητα

Βιβλία

Έντυπη έκδοση
30.08.2023 09:00

Αναστάσης Βιστωνίτης

Η νομπελίστρια λογοτεχνίας Τόνι Μόρισον προέκτεινε την παράδοση της αφροαμερικανικής πεζογραφίας, εισήγαγε σε αυτή στοιχεία μαγικού ρεαλισμού και υπήρξε μια από τις σημαντικότερες συγγραφείς της εποχής της

«Πεθαίνουμε. Αυτό είναι το νόημα της ζωής. Αλλά δημιουργούμε γλώσσα. Αυτό είναι το μέτρο της ζωής μας». Το παραπάνω, ένα είδος credo, το είπε η Τόνι Μόρισον (1931-2019) στην ομιλία της στη Σουηδική Ακαδημία το 1993, όταν της απονεμήθηκε το βραβείο Νομπέλ Λογοτεχνίας. Ήταν η πρώτη μαύρη αμερικανίδα

συγγραφέας που τιμήθηκε με το Νομπέλ, αφού πιο μπροστά στη χώρα της είχε αναγνωριστεί ως σπουδαία συγγραφέας τόσο από την κριτική όσο και από το αναγνωστικό κοινό. Το βραβείο δεν ήταν αποτέλεσμα σκοπιμότητας και ουδείς αμφισβήτησε ότι δόθηκε σε μια από τις σημαντικότερες συγγραφείς παγκοσμίως.

Με το ως τότε έργο της η Μόρισον συνέχιζε και επεξεύρινε την παράδοση της αφροαμερικανικής πεζογραφίας, όπως την ανέδειξαν οι τρεις σημαντικότεροι συγγραφείς που προηγήθηκαν: ο Ρίτσαρντ Ράιτ με το *Γέννημα-θρέμμα* (1940), ένα απίστευτο μυθιστόρημα πολιτικού ρεαλισμού, ο Ραλφ Ελισον με τον *Αόρατο άνθρωπο* (1952) και ο Τζέιμς Μπόλντουιν με το ημιαυτοβιογραφικό *Φώναξέ το στα βουνά* (1953). Αλλά σπουδαίο ρόλο στο έργο της Μόρισον έπαιξε και η χρυσή δεκαετία 1920-1930 (η «Αναγέννηση του Χάρλεμ»), την οποία ο Φράνσις Σκοτ Φιτζέραλντ ονόμασε «τζαζ εποχή». Τζαζ, άλλωστε, τιλοφόρησε η Μόρισον και ένα μυθιστόρημά της που μαζί με το *Τραγούδι του Σόλομον* και την *Αγαπημένη* συνιστούν τα τρία κορυφαία από τα έντεκα μυθιστορήματα που εξέδωσε.

Η μαύρη γυναικεία ταυτότητα

Η Τόνι Μόρισον είχε εξαιρετικές σπουδές και ενδιαφέρουσα ακαδημαϊκή καριέρα σε σημαντικά πανεπιστήμια. Το πρώτο μυθιστόρημά της *Γαλάζια μάτια* (1970) το εξέδωσε όταν ήταν 39 ετών, επιβεβαιώνοντας την κοινοτοπία (αν και σε μεγάλο βαθμό θα πρέπει να τη θεωρούμε αυθαίρετη) πως ενώ η ποίηση είναι τέχνη της νεότητας, η πεζογραφία είναι τέχνη της ώριμης ηλικίας. Ήταν το πρώτο μυθιστόρημα όπου το ζήτημα της μαύρης γυναικείας ταυτότητας αναδεικνύεται από μια ιστορία όπου η πρωταγωνίστρια, μια νεαρή μαύρη, ονειρεύεται να έχει γαλάζια μάτια, όπως οι ξανθές λευκές.

Στη *Sula*, το δεύτερο μυθιστόρημά της (1972) η Μόρισον αναδεικνύει διαφορετικά το θέμα της μαύρης γυναίκας και της ταυτότητάς της. Παρουσιάζει το δίδυμο δύο μαύρων γυναικών που δένονται με βαθιά φιλία. Η μία, ονόματι Νελ, δεν θα καταφέρει να υπερβεί τα κοινωνικά στερεότυπα, θα υποταχθεί στο τέλος και θα ζήσει μια άχαρη ζωή. Αλλά η Σούλα, ο κεντρικός χαρακτήρας, είναι ολοκληρωμένη προσωπικότητα, μια εξεγερμένη, μια επαναστάτρια, μια αντίθεση και σεξουαλικά απελευθερωμένη γυναίκα που το συμβατικό περιβάλλον όπου κινείται τη δαιμονοποιεί, όμως η ίδια αδιαφορεί, γι' αυτό και ζει τη ζωή της όπως εκείνη την εκφράζει.

Το «Τραγούδι του Σόλομον»

Πέντε χρόνια μετά την ανατρεπτική *Sula* η Μόρισον εκδίδει το *Τραγούδι του Σόλομον*, ένα πολύ πιο ανατρεπτικό μυθιστόρημα. Ως τότε είχε τη φήμη της καλής συγγραφέως, αλλά με το βιβλίο αυτό περνάει στην κατηγορία των πεζογράφων πρώτης γραμμής και ενθουσιάζει τους πάντες. Τα δύο προηγούμενα μυθιστορήματά της ήταν πυκνά ποιητικά έργα, υπαρξιακού βάθους, όμως τώρα η Μόρισον ανοίγει το πεδίο εισάγοντας στην αφήγηση περισσότερους χαρακτήρες και πιο ευφάνταστα συμβάντα – κάποια από αυτά εξόχως αλληγορικά.

Στο *Τραγούδι του Σόλομον* έχουμε μια ριζική διαφορά από αφηγηματικής πλευράς. Ενώ στα δύο προηγούμενα μυθιστορήματα της σπουδαίας αυτής συγγραφέως ο αφηγητής είναι γυναίκα, τώρα είναι άνδρας – κι αυτό θεματικά και υφολογικά αλλάζει το αφηγηματικό ποιόν και τη δράση. Έτσι, ενώ το *Τραγούδι του Σόλομον* ξεκινά ως πολυφωνικό μυθιστόρημα, έπειτα από μερικές – εξαιρετες κατά τα άλλα – σελίδες η Μόρισον επικεντρώνεται στον βασικό πρωταγωνιστή Μάκον Ντετ που του έχουν δώσει το παρατσούκλι Μίλκμαν (από το «milk» – γάλα, επειδή η μητέρα του τον θήλαζε ως τα τέσσερα χρόνια του).

Η μητέρα του Μίλκμαν προέρχεται από την ανώτερη αστική τάξη του Βορρά. Ο πατέρας του (από τον Νότο) δεν είναι πλέον ο πρώην σκλάβος της φυτείας αλλά σκλάβος του χρήματος που το βάζει πάνω από την ευτυχία της γυναίκας του και των παιδιών του. Και εδώ αρχίζει η περιπέτεια του Μίλκμαν. Ο πατέρας του και η θεία του Πάιλετ, αδελφή του πατέρα του, έχουν κρύψει χρυσό σε μια σπηλιά στη Βιτζίνια. Αυτή προσπαθεί να ανακαλύψει ο Μίλκμαν, όμως στο τέλος καταλήγει να ερευνά την ιστορία της οικογένειάς του. Έτσι, ενηλικιώνεται ως Αφροαμερικανός και γίνεται κοινωνός της παράδοσής του. Το τέλος του δεν θα είναι καλό, αλλά η Μόρισον δεν μας λέει ποιο θα είναι και αν όντως θα είναι κακό, αφήνοντας ανοιχτό το μυθιστόρημα στις υποθέσεις που μπορεί να κάνει ο αναγνώστης.

Το περίτεχνο ύφος της Μόρισον, που μεταφέρει αριστοτεχνικά τον ρυθμό της αφροαμερικανικής ομιλίας, γοητεύει τον αναγνώστη από την πρώτη ως την τελευταία σελίδα. Η συγγραφέας δεν συμπαθούσε τον ρεαλισμό και δεν θεωρούσε ρεαλιστική τη γραφή της. Υπάρχει βέβαια ρεαλισμός ή, πιο σωστά η ποιητική μεταμόρφωσή του, ώστε να μη σχηματίζουμε την εντύπωση ότι ο πραγματικός κόσμος δεν είναι αυτός που μας περιγράφει η Μόρισον. Πέραν τούτου, εμμέσως πλην σαφώς η ίδια, χωρίς παρεμβολές ή κοινωνικές αναλύσεις, μας προσφέρει την κοινωνική ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών όπως αποτυπώνεται στα περιστατικά στα οποία εμπλέκονται τέσσερις γενιές.

Φαινομενικά στο μυθιστόρημα τούτο έχουμε την επίδραση του μαγικού ρεαλισμού του *Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες*. Εν τούτοις, σε ό,τι αφορά την επίδραση, μεγαλύτερη είναι η φοκνερική κληρονομία που αξιοποιεί η Μόρισον και όχι εκείνη του κορυφαίου κολομβιανού συγγραφέα. Γιατί εδώ η πρωταρχική εμπειρία, που επιστρέφει και στοιχειώνει τη ζωή του Μίλκμαν, είναι η Αφρική, δηλαδή το πεδίο όπου διασταυρώνονται η Ιστορία, η μνήμη και τα υπαρξιακά τραύματα. Οσο για το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον, είναι υβριδικό. Σε αυτό καλούνται να βρουν οι μαύροι την ταυτότητά τους. Για τούτο και αναδημιουργώντας το παρελθόν, εξελίσσονται σε άτομα που αντιστέκονται. Ίσως τα παραπάνω να εξηγούν και εκείνο που είπε χρόνια αργότερα – χωρίς βέβαια ίχνος οίησης – η Μόρισον: «Μπορώ να γράψω τα πάντα για τους πάντες».

Η «Αγαπημένη»

Στη δεκαετία του 1980 η Μόρισον εκδίδει την *Αγαπημένη*, το δεύτερο από τα τρία κορυφαία μυθιστορήματά της (για πολλούς το αριστούργημά της), το οποίο τιμήθηκε το 1988 με το βραβείο Πούλιτζερ. Την υπόθεση την εμπνεύστηκε από μια ιστορία που διάβασε σε εφημερίδα του 1856. Κεντρικό πρόσωπο του βιβλίου είναι η Σιθ, μια μαύρη μητέρα που έχει καταφέρει να αποδράσει από τη φυτεία καταφεύγοντας σε μια κοινότητα μαύρων που ζουν πλέον ελεύθεροι στο Οχάιο. Ωστόσο τα πράγματα δεν είναι ρόδινα και την ίδια και τα παιδιά της τα απειλεί μια νέα υποδούλωση. Τότε η Σιθ, σαν ηρωίδα αρχαίου δράματος, προκειμένου να γλιτώσει τη μικρότερη κόρη της (που είναι βρέφος) από την αθλιότητα της σκλαβιάς στην οποία είχε ζήσει η ίδια και την τραγικότητα της φυτείας, αφαιρεί τη ζωή από το μικρό της κορίτσι. Στην ταφόπλακα του τάφου του βρέφους είναι χαραγμένη μόνο μια λέξη: «Αγαπημένη». Αυτή θα εμφανιστεί αργότερα, πρώτα σαν φάντασμα και κατόπιν σαν πραγματικό πρόσωπο με το ίδιο όνομα: «Αγαπημένη».

Είναι μια μάχη ζωής και θανάτου σε δύο επίπεδα. Πρώτα ως σύγκρουση της Σιθ με τη νεκρή (και νεκραναστημένη) κόρη της και έπειτα ως περιγραφή της άθλιας ζωής της στη φυτεία, της

απόδρασής της και των τραυματικών γεγονότων που τη σημάδεψαν. Η κοινωνική αδικία και τα ατομικά δράματα συμπορεύονται. Στην *Αγαπημένη* η Τόνι Μόρισον καταρρακώνει τον μύθο της φυτείας μέσω του τραγικού βιώματος της μητρότητας. Η μεγάλη αγάπη (η μητρική) είναι φασκιωμένη στον μεγάλο τρόπο.

Η βαρβαρότητα των λευκών έναντι των μαύρων προκαλεί φυσικά σοκ στον αναγνώστη, όμως αντιλαμβανόμαστε ότι η βαρβαρότητα αυτή δεν είναι μεμονωμένο φαινόμενο αλλά αντιπροσωπεύει και πολλές άλλες μορφές βαρβαρότητας, που η Μόρισον δεν τις αναφέρει και εμείς σχεδόν τις μαντεύουμε. Πάντως είναι καλό να γνωρίζουμε πως το φυλετικό πρόβλημα στις Ηνωμένες Πολιτείες εξελίχθηκε αργά και δεν έχει ούτε σήμερα ξεπεραστεί.

Η Τόνι Μόρισον έχει ξεκάθαρη άποψη για τη σχέση μαύρων και λευκών και τη σύγκρουση μεταξύ τους που εξακολουθεί να υπάρχει. Πέραν αυτού, βρισκόμαστε μπροστά στο μείζον ζήτημα της γυναικείας ταυτότητας που μόνο μια γυναίκα συγγραφέας μπορεί να την αποδώσει στα γραπτά της εκφράζοντας τους βαθύτερους πόθους, τους φόβους και τα μυστικά της. Η συγγραφέας έτσι αποκτά και η ίδια μεγαλύτερη ελευθερία και δύναμη. Αν μάλιστα είναι και μαύρη, μπορεί να αξιοποιήσει πολύ καλύτερα από τους άνδρες τις παραδόσεις, τα δράματα, αλλά σε πολλές περιπτώσεις μαζί με αυτά και την ομορφιά της φυλής της.

Τζαζ και Μεσοπόλεμος

Το 1992, έναν χρόνο πριν της απονεμηθεί το βραβείο Νομπέλ, η Μόρισον εκδίδει το *Jazz*, το πιο φιλόδοξο και – δομικά και ουσιαστικά – το πιο ριζοσπαστικό μυθιστόρημά της. Η τοπογραφία τώρα είναι η μεγάλη πόλη: η Νέα Υόρκη και ιδιαίτερα το Χάρλεμ, η «πρωτεύουσα» των μαύρων, οι οποίοι στη χρυσή δεκαετία του 1920-1930 δημιούργησαν μια ανεπανάληπτη πολιτισμική αναγέννηση: την «Αναγέννηση του Χάρλεμ». Για την κουλτούρα αυτής της εποχής πολύ λίγα γνωρίζαμε ως πρόσφατα σχεδόν, όμως τα τελευταία χρόνια τα σπουδαία βιβλία

των εκπροσώπων της άρχισαν να γίνονται γνωστά και στη χώρα μας. Φυσικά, στον πυρήνα αυτής της κουλτούρας βρίσκεται η μουσική τζαζ. Και εκείνη ορίζει από πλευράς ανάπτυξης αυτό το πρωτοποριακό μυθιστόρημα της Τόνι Μόρισον, αποδεικνύοντας πως η «Αναγέννηση του Χάρλεμ» ως μνήμη και ως παρακαταθήκη συνιστά την πολιτισμική ταυτότητα των μαύρων συγγραφέων.

Στο *Jazz*, μια καθημερινή τραγωδία (ή ένα «μαύρο» ρομάντζο, αν προτιμάτε), η συγγραφέας με ασύγκριτη μαεστρία ενσωματώνει στην αφήγηση την ελευθερία της εκλογής, την καταστροφή, την οργή και την αναρχία των αισθημάτων ενορχηστρώνοντάς τα όλα τούτα γλωσσικά, όπως σε ένα τζαζ μουσικό κομμάτι. Είναι το πιο μοντερνιστικό, κατά μια έννοια, μυθιστόρημα της Μόρισον, όπου όλη η πόλη μεταβάλλεται σε ένα τζαζ κλαμπ, ο κάθε χαρακτήρας κάνει αυτοσχεδιάζοντας το σόλο του πριν αρχίσουν όλοι μαζί να παίζουν την ίδια μελωδία. Η αφήγηση μοιάζει κυκλική – και ωστόσο πουθενά δεν χάνεται η διήκουσα γραμμή, πουθενά δεν κόβεται το αφηγηματικό νήμα.

Βρισκόμαστε στο Χάρλεμ του Μεσοπολέμου, στην «τζαζ εποχή». Ο Τζο Τρέισι, ένας μεσόκοπος πλανόδιος πωλητής καλλυντικών, σκοτώνει μια νύχτα τη νεαρή ερωμένη του Ντόρκας. Η γυναίκα του Βάιολετ, τυφλωμένη από ζήλεια, μπαίνει μέσα στην εκκλησία τη μέρα της κηδείας μεταφέροντας το μαχαίρι του φόνου και επιτίθεται στη νεκρή. Σαν να μετατρέπει σε λόγο μουσικά μοτίβα η Μόρισον, με αφορμή το περιστατικό, ξεδιπλώνει την ιστορία και το δράμα των Αφροαμερικανών, τις αναμνήσεις από την εποχή της δουλείας αλλά και την κολοβή ελευθερία που απέκτησαν, έναν κόσμο ο οποίος μέσα από το δράμα και τον αγώνα της επιβίωσης προκαλεί τον «σιδερωμένο» κόσμο των λευκών και αφήνει ανεξίτηλα το αποτύπωμά του όχι μόνο στην εποχή όπου συμβαίνουν όσα περιγράφονται, αλλά και σε όσες θα ακολουθήσουν.

Μολονότι σε όλα της τα μυθιστορήματα, εκτός από το *Τραγούδι του Σόλομον*, πρωταγωνιστούν μαύρες γυναίκες, η Μόρισον δεν

θεωρούσε τον εαυτό της φεμινίστρια. Ελεγε πως τα μυθιστορήματά της είναι ανοιχτά και επιδεκτικά πολλών ερμηνειών. Τόνιζε ακόμη πως οι μαύρες γυναίκες που έμεναν στο σπίτι δημιουργούσαν ένα οικογενειακό καταφύγιο για τους άνδρες τους που βγαίνοντας εκτός σπιτιού κινδύνευαν να χάσουν τη ζωή τους. Οι μαύρες γυναίκες για τη Μόρισον δεν ήταν μόνο τραγικά αλλά και ηρωικά πλάσματα – και ως εκ τούτου διαφορετικές από τις λευκές. Γι' αυτό ενώ το κάθε βιβλίο της είναι χτισμένο πάνω σε μια ιστορία, ο έρωτας περιγράφεται, αναλύεται ή αναπτύσσεται πάντοτε από την πλευρά της γυναίκας. Αυτό υπήρξε τεράστια τομή στην αφροαμερικανική και ως έναν βαθμό και στην παγκόσμια πεζογραφία.

Η Μόρισον έχει επηρεάσει πολλές σύγχρονες αφροαμερικανίδες συγγραφείς, όμως καμιά δεν μπορεί να συγκριθεί μαζί της, ούτε καν η *Μάγια Αγγέλου*, η καλύτερη και γνωστότερη από αυτές. Αλλά Τόνι Μόρισον δεν γεννιούνται κάθε μέρα.

Η Τόνι Μόρισον στα ελληνικά

Τα περισσότερα από τα μυθιστορήματα της Τόνι Μόρισον ευτύχησαν να μεταφραστούν στη γλώσσα μας από τρεις εξαιρετικές μεταφράστριες: την αείμνηστη Εφη Καλλιφατίδη, την Αθηνά Δημητριάδου και την Κατερίνα Σχινά. Η τελευταία, με μοναστηρίσια επιμονή, μετέφρασε τα πιο πολλά βρίσκοντας στα ελληνικά αρκετές θαυμάσιες μορφολογικές και αισθητικές αναλογίες με το πρωτότυπο, δηλαδή την ποιητική της συγγραφέως, και επιβεβαιώνοντας μια παλιά καβαφική αρχή: πως το πιο τίμιο σε ένα λογοτεχνικό έργο είναι η μορφή του – ακόμη και όταν μεταφέρεται σε μια ξένη γλώσσα. Οι μεταφράσεις αυτές είναι η καλύτερη εγγύηση για τη νεότερη γενιά των αναγνωστών που θα θελήσει να γνωρίσει μια εκπληκτική συγγραφέα και μια άλλη, τραγική αλλά και συναρπαστική, Αμερική.